

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Συμπληρωματικά για τον Πέτρο Παπαγεωργίου

I. Κ. Βασδραβέλλης

doi: [10.12681/makedonika.975](https://doi.org/10.12681/makedonika.975)

Copyright © 2015, I. Κ. Βασδραβέλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βασδραβέλλης I. Κ. (1967). Συμπληρωματικά για τον Πέτρο Παπαγεωργίου. *Μακεδονικά*, 7, 148-157.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.975>

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΤΡΟ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1964 ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, τιμώντας τὴν μνήμη ἐνὸς ἐκλεκτοῦ τέκνου τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ φιλολόγου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου, ποῦ προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν ἐπιστήμη καὶ μὲ τίς ἱστορικές καὶ ἀρχαιολογικές του ἔρευνες καὶ δημοσιεύσεις γιὰ τὴν μακεδονικὴ πρωτεύουσα ἐστάθη προπομπὸς γιὰ ὅ,τι ἀκολούθησε ἀργότερα, ἐτέλεσε φιλολογικὸ μνημόσυνο στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ μεγάρου της, μέσα σ' ἓνα πυκνὸ ἀκροατήριο ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν ἐπιστημῶν καὶ γενικότερα τῶν γραμμάτων, ἰδιαίτερα δὲ ἐκπαιδευτικούς.

Στὸ μνημόσυνο αὐτό, ὕστερα ἀπὸ μικρὴ εἰσήγηση τοῦ ἀειμνήστου Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἐταιρείας Ἀλεξάνδρου Λέτσα, ποῦ δημοσίευσε τὸ ἔτος 1940 στὸν Α' τόμο τῶν Μακεδονικῶν μιὰ σύντομη βιογραφία τοῦ Παπαγεωργίου, ὠμίλησαν ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων Γεώργιος Θεοχαρίδης μὲ θέμα «Ὁ Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία», ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ξένων καὶ Μειονοτικῶν Σχολῶν κ. Δημ. Μαντζουράνης μὲ θέμα «Ὁ Παπαγεωργίου ὡς ἐκπαιδευτικὸς» καὶ ὁ φιλόλογος καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Βασίλειος Λαοῦρδας μὲ θέμα «Ὁ Παπαγεωργίου ὡς φιλόσοφος».

Αὐτὴν τὴν τριλογία ἐξετύπωσε σὲ ἰδιαίτερο τεύχος ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν σὺν Παράρτημα ἀριθμ. 3 τοῦ Περιοδικοῦ «Μακεδονικά», ἐπισήμου ὄργανου της. Ἡ δημοσίευση αὐτὴ, ποῦ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ γνωσθῇ πλατύτερα τὸ τεράστιο ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ τέκνου αὐτοῦ τῆς Μακεδονίας, ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ νὰ δημοσιεύσω σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόμο τοῦ περιοδικοῦ μας μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ¹ μὲ χρονολογία 15 Ἰουλίου 1892, τὴν ὁποία ἔστειλε ὁ Παπαγεωργίου σ' ἓνα ἐξαίρετο φίλο του, τὸν Κωστὴ Κοντορρέπα, ποῦ εὑρίσκετο τότε στὴν Καβάλα γιὰ σκοποὺς πατριωτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν στὴν ὑπηρεσία τοῦ ὑποδούλου ἑλληνοβισμοῦ.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς* αὐτῆς παρουσιάζει σημαντικὸ ἐνδια-

* Φωτοτυπία τῆς ἐπιστολῆς ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ὁ παλαιὸς μου φίλος Νίκος Χριστοδούλου, ἐρευνητὴς καὶ συλλέκτης παλαιῶν γραπτῶν μνημείων στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸν εὐχαριστῶ.

φέρων γιὰ τὸν Θεσσαλονικέα, τὸν ἀρχαιολόγο, τὸν ἱστορικὸ καὶ πρὸ πάντων γιὰ κείνους ποὺ πρόλαβαν τὸν ἰδιόρρυθμο αὐτὸν σοφὸ, πολὺ ὑπερήφανο καὶ ἀκατάδεχτο Μακεδόνα. Ὅπως μ' ἐπληροφόρησαν παλαιότερα συμπατριῶτες τοῦ Παπαγεωργίου καὶ ὅπως διηγείτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Λέτσας, ποὺ τὸν γνώριζε, ἦταν κάπως ἀπροσπέλαστος, ἀκατάδεχτος καὶ εἶχεν ἐλάχιστους φίλους. Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὴν τέταρτη παράγραφο τῆς ἐπιστολῆς ποὺ δημοσιεύω ἐδῶ, ὅπου, κατὰ τὴν γνώμη του, μόνον τέσσαρα τέκνα ἀληθινὰ καὶ γνήσιους πολίτας ἐγέννησεν ἡ Θεσσαλονίκη (τὸν ἴδιο, τὸν Κεχαγιᾶ, τὸν Κοντορρέπα καὶ τὸν Χατζηϊωάννου): ὅλους τοὺς ἄλλους τοὺς ἀποκαλεῖ ἀμαθεῖς καὶ τοὺς ἀντιπαρέρχεται μὲ κάποια περιφρόνηση. Στὴ συνέχεια ὅμως, σὰν νὰ μετανοῆ ὁ Παπαγεωργίου γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτό, ψέγει καὶ τὴν λογιότητα παρέα του, ποὺ ἄφησαν ἀμαθῆ τὸν λαό.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς μαθαίνομε πὼς στὰ 1888 μαζί μὲ τὸν Κεχαγιᾶ, γιὰ τὸν ὁποῖο γράφω στίς ὑποσημειώσεις, ἄρχισαν ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχαιολογία τῆς Θεσσαλονίκης, συλλέγοντες καὶ ἀντιγράφοντας ἐκδεδομένες καὶ ἀνέκδοτες ἐπιγραφές, ἀλλὰ ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία ἀπέθανεν ἀπὸ αἱμορραγία (;) ὁ φίλος του Κεχαγιᾶς· φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος αὐτὸς τὸν ἐλύπησε ἐξαιρετικά. Μόλις συνῆλθε ἀπὸ τὸν πόνο, συνέχισε τὴν ἐργασία αὐτὴ μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Τούρκου Χασάν ἐφέντη, καθηγητοῦ τῆς τουρκικῆς γλώσσας. Τὴν ἴδια ἐργασία ἐξακολούθησε στίς Σέρρες, ὅπου εἶχε μετατεθῆ, καὶ μάλιστα εἶχε ἐτοιμάσει καὶ ἔργο σχετικό. Ποῦ ἄραγε νὰ εὐρίσκωνται τὰ χειρόγραφα;

Στὴ συνέχεια ὁ Παπαγεωργίου ὀμιλεῖ πὼς ἀνακάλυψε τὴν χρονολογία κτίσεως τῆς ἁγίας Σοφίας, τὴν μετατροπὴ της σὲ τζαμί, γιὰ τὸν τάφο τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ διάφορα ἄλλα ἱστορικά, ἀρχαιολογικὰ θέματα τῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ.π. Παραθέτω τώρα τὴν ἐπιστολὴ μὲ μερικὲς ἀναγκαῖες ὑποσημειώσεις.

Εν Ανωτάτω τῆ 15 Ιουλ. 1892 -

ἀγαπητέ μου Κωστή,

Δὲ ἐνθουσιασθῆς τὴν πότμην ποτιῶς ἐξ ἴσου ἀπέντηρον ἀλλ' ἐπικύβητον πῦρον ἐπὶ τοῦ ἐξῆς
καὶ σπυραῖς καὶ οὐ, παρταῖον) οὐ καὶ ἀληθὲς γάλλον (καὶ τοιαύτην ἔην τὴν ἡμέραν, ὅταν
ἀληθῆ, ἄρα καὶ νῦν ἔσται ἴσως, καὶ τὴν ἀληθῆ, ἔσται καὶ ἐπὶ τῆς ἐξῆς (ἴσως) δὲ ἐπὶ τῆς ἐξῆς. τοιοῦτον,
ἀγαπητοῦ, δὲ ἄρα τὸ δὲ τὴν τὸ γάλλον οὐ καὶ τὴν ἐπισημῆται οὐ καὶ ἔσται οὐ καὶ ἔσται
μῆλλον γάλλον πρὸς ἐπὶ (καὶ τῆς δὲ ἀληθῆ) ἢ καὶ ἄλλων, δὲ ταῦτα ἀνεπαύσητα ἐπὶ τῆς καὶ.
τῶν οὐκ ἔσται καὶ ἀνεπαύσητα ἐπὶ ἐπὶ καὶ τὰ δὲ ἀνεπαύσητα ἐπὶ οὐκ ἔσται τῆς ἐπισημῆται τῆς ἢ
μῆλλον καὶ ἐπισημῆται τῶν ἐπισημῆται τῶν, οὐ μῆλλον ἐπισημῆται τοιοῦτον, παρταῖον, καὶ
ἐπισημῆται ἐπὶ τῆς ἐπὶ καὶ ἐπὶ οὐ οὐκ ἔσται ἐπὶ τῆς ἐπισημῆται τῶν, δὲ τῆς ἐπισημῆται ἢ
ἐπισημῆται καὶ ἐπισημῆται.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 15 Ἰουλ. 1892

Ἀγαπητέ μοι Κωστῆ¹,

Δὲν ἐνθυμοῦμαι τώρα πότερος ποτέρωφ ὀφείλει ἀπάντησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρῶτον μὲν νομίζω (καὶ συμφωνεῖς καὶ σύ, πιστεύω) ὅτι εἰς ἀληθῆ φιλίαν (καὶ τοιαύτην ἔχω τὴν ἡμετέραν, ὄντως ἀ λ η θ ῆ, ἀφοῦ αἱ νεώτεροι εἶναι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ψευδεῖς καὶ ἐπιμυθιωμένοι) δὲν φιλοχωροῦσι τοιοῦτοί τινες λογαριασμοί, δεύτερον δὲ ἀνέγνων τὸ γράμμα σου πρὸς τὴν οἰκογένειάν σου καὶ εἶδον ὅτι εἶναι μᾶλλον γράμμα πρὸς ἐμὲ (μὲ ξένην διεύθυνσιν) ἢ πρὸς ἄλλον, διὰ ταῦτα ἀπεφάσισα τέλος πάντων σήμερον νὰ ἀφιερῶσω τὰς ὥρας μου τὰς διαθεσίμους εἰς σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἢ μᾶλλον εἰς συγγραφήν τοῦ ὑπομνήματος² τοῦτου, ὅσῳ μᾶλλον μακροτέρου τοσοῦτω, πιστεύω, πᾶν εὐχαριστοτέρου εἰς τε ἐμὲ καὶ εἰς σέ, ὅστις διψᾷς δίψαν Θεσσαλονίκης, δίψαν πατρίδος ἀγαπητῆς καὶ προσφιλοῦς.

Καὶ πόθεν νὰ ἀρχίσω; ἔχομεν τόσα νὰ εἴπωμεν, τόσα νὰ συζητήσωμεν ὥστε εἶναι ἡσο ἐδῶ ἡμέραι ὅλοι δὲν θὰ ἐξήκουν νὰ τὰ τελειώσωμεν· εὐλογημένε! δὲν ἔρχεσαι ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας νὰ διατρίψῃς εἰς τὸν τόπον τοῦτον τόσων ἀναμνήσεων γλυκυπικρῶν, τοιοῦτων ὀνείρων ἐν οἷς ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἐβαυκαλίσθημεν, ἐτράφημεν, ἐνετρουφήσαμεν;

Ἄλλ' εἰς τὴν μνήμην μου ἦλθεν ἀμέσως ὁ μακαρίτης Κεχαγιᾶς³! μακαρίτης

¹ Ἡ Ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν παλαιὸ φίλο καὶ συμφοιτητὴ τοῦ Παπαγεωργίου ἱατροῦ Κωνσταντῖνου Κοντορρέφα, ποῦ κατήγετο ἀπὸ τὸ Βιάτσι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πατρίδα τοῦ γράφοτος, ἀλλὰ ποῦ εἶχε μετακινήσει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διέμεινε εἰς τὴν ὁδὸν Σωκράτους ἀριθ. 20. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴν ἠσχολεῖτο καὶ μὲ μελέτες ἀρχαιολογικὰς. Εἶχεν ἀποσταλῆ ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Πρόξενον τῆς Θεσσαλονίκης πρῶτα εἰς Βελουσόα καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Καβάλα, ὅπου ἔμεινε κάμποσα χρόνια σὰν ἔφορος τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων.

² Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἐκτεταμένη γι' αὐτὸ καὶ ὁ Παπαγεωργίου, ἀκριβολόγος ὅπως πάντοτε ὑπῆρξε, σωστὰ τὴν χαρακτηρίζει ὑπόμνημα.

³ Πρόκειται γιὰ τὸν ἄλλο φίλο τὸν ἱατροῦ Νικόλαο Ἰ. Κεχαγιᾶ, ποῦ κατήγετο ἀπὸ τὴν κοντινὴ Νεοχωροῦδα. Ὁ Κεχαγιᾶς ἀπέθανε πρόωρα. Ὑπῆρξε γιὰ κάμποσα χρόνια ἀπὸ τὰ δρῶντα καὶ δραστήρια μέλη τῆς Φιλοπότρου Ἀδελφότητος Θεσσαλονίκης, τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ καὶ ἱστορικοῦ Σωματείου. Ἠσχολεῖτο καὶ ὁ Κεχαγιᾶς μὲ ἱστοριοαρχαιολογικὰς μελέτας. Ἐχοῦν ὑπ' ὄψην μου μελέτη του μὲ χρονολογία 10 Σεπτεμβρίου 1883, ποῦ δημοσιεύθηκε ἐν τῷ Ἡ μ ε ρ ο λ ὀ γ ι ο τ ῆ ς Ἀ ν α τ ο λ ῆ ς τοῦ ἔτους 1884 μὲ τὸν τίτλον «Π ε ρ ῖ σ χ ἔ σ ε ω ς τ ῆ ς Θ ε σ σ α λ ο ν ῖ κ η ς π ρ ὸ ς τ ῆ ν Θ ἔ ρ μ η ν», εἰς τὴν ὁποία μὲ βάση τις πληροφορίες τοῦ Στραβῶνος, Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Προκοπίου, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Θέρμης ἦταν ὅπου σήμερον ἡ Θεσσαλονίκη. Ἡ μελέτη αὐτὴ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, γι' αὐτὸ καὶ κρατῶ τὸ δοσεῦρετο αὐτὸ δημοσίευσμα εἰς τὴν διάθεσίν σου.

⁴ Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ, ὁ Κεχαγιᾶς ἐδημοσίευσεν σὲ παλαιὰ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀγνώστου τίτλου, μὲ χρονολογία 26 Νοεμβρίου 1899 τὰ κατωτέρω:

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἐπιγραφή, ἣς πανομοιότυπον ἐν μικρῷ ἀποστέλλω ὑμῖν πρὸς δημοσίευσιν, ἐξεδόθη δις, ἀν μὴ ἀπατώμαι, μέχρι τοῦδε· πρῶτον τῷ 1881 ὑπὸ Μιχαὴλ Χατζηϊωάννου ἐν τῇ «ἀστυγραφίᾳ

καὶ οὗτος, ὅπως τόσοι ἄλλοι! μετὰ τὸν Χατζῆ Ἰωάννου ἐχάσαμεν καὶ τὸν Κεχαγιᾶν! τὸν δεύτερον τῆς Θεσσαλονίκης πολίτην! σὺ ὁ τρίτος μένεις ἐν τῇ ξένῃ καὶ ἐγὼ ὁ τέταρτος σὺν κοῦκος ἐδῶ!

Διότι μὴ λησμονήσης* πολίτας γνησίους, τέκνα τῆς ἀληθινῆς τέσσαρα ἐγέννησεν ἡ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ τὰ λοιπὰ πάντα δὲν γνωρίζουν, φοβερὸν!, τὴν μητέρα των! ἢ εἰπέ μοι, γνωρίζεις σὺ καὶ πέμπτον Θεσσαλονικέα ὅστις ἤ ελαβε πο-

τῆς Θεσσαλονίκης», καὶ δεύτερον τῷ 1883 ὑπὸ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου ἐν τῇ (φυλ. τῆς 17ης Μαρτίου, σελ. 344-345). Ἄλλ' ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω ἐκδόσεις τοσαῦτα περιέχουν ἀμართήματα, ὥστε δικαιοῦσι τὴν ὕψ' ἡμῶν ἀναδημοσίευσιν: καθ' ὅσον οἱ μὲν πρότερον ἐκδόντες ἀναγνώσκουσιν:

1 Στίχος. Ἄνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ αὐταδέλφου καὶ αὐτοκράτορος καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως καὶ ἐ(πὶ Νικολάου τοῦ) οἰκουμενικοῦ ἡμῶν πατριάρχου.

2 Στίχος. Ἄνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης τοῦ Χιτζιλᾶκη καὶ ἐπὶ Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ ἐντοπίου*, ἐνῶ ὀρθῶς ἀναγνώσκουμένη ἔχει οὕτω:

1 Στίχος. Ἄνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τῶν αὐταδέλφων καὶ αὐτοκράτορων καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέου καὶ ἐ(πὶ Νικολάου τοῦ) οἰκουμενικοῦ ἡμῶν πατριάρχου.

2 Στίχος. Ἄνεκαινίσθη ἐπὶ Λέοντος βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Θεσσαλονίκης τοῦ Χιτζιλᾶκη καὶ ἐπὶ Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ ἐντοπίου.

Ἄλλ' ὅτι ἐπέβαλέ μοι τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης εἶνε ὅτι ἐκ τῆς ὀρθῆς ταύτης ἀναγνώσεως γεννᾶται ζήτημα ἱστορικόν, ὅπερ ἤθελον νὰ ὑποβάλω ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἐιδικῶν περὶ τὰ τοιαῦτα θέματα ἀσχολουμένων ἰδίᾳ δὲ τοῦ γεραροῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἱστορικοῦ κ. Κ. Παπαρηγοπούλου· διότι, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐδὲν λέγεται περὶ συμβασιλείας Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφή μνημονεῖ αὐτῶν ὡς αὐτὰ δέ λ φ ω ν καὶ αὐτὸ κ ρ α τ ὁ ρ ω ν καὶ ἰ.....β α σ ι λ έ ω ν.

Τὶ συμβαίνει; Δέον νὰ δοθῇ τῇ ἐπιγραφῇ ἄλλη τις ἐξήγησις ἢ ἡ ἐπιγραφή αὐτῇ μετὰ τόσους αἰῶνας ἔρχεται νῦν τὸ πρότερον νὰ διδάξῃ ἡμᾶς γεγονός, ὅπερ - τὶς οἶδε διὰ τίνας λόγους - παρέλιπον οἱ ἱστορικοὶ τῶν χρόνων ἐκεῖνων;

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ πόλις, ἣς τὸ ὑπέρθρον ἀπετέλει τὸ τὴν ἐπιγραφὴν φέρον μάρμαρον, ἀνεκαινίσθη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Χιτζιλᾶκη, ὅστις ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς πρωτεύουσος διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἡμετέρας πόλεως κατὰ τοῦ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν κινδύνου τῷ 904 μ.Χ., ὄν καὶ δὲν διέφυγε, καὶ ὡς πρωτοσπαθάριος οὔτε νὰ ἀγνοῇ ἦτο δυνατόν, οὔτε ἀδιαφόρως νὰ ἀναγράψῃ ἐν τῷσφ περιβλέπτῳ θέσει τὰ κατὰ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλ' ἀναμείνωμεν τὴν γνώμην τῶν ἐιδικῶν.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 26 Νοεμβρίου 1889.

(ὕπ) Ν. Ι. Κεχαγιᾶς ἰατρός.

* Ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ πρότερον ἐκδόντες δὲν παρετήρησαν ὅτι ἡ ἐπιγραφή, ὡς ἀναγνώσκουσιν οὗτοι, οὔτε σύνταξιν λογικὴν ἔχει οὔτε ἐννοίαν τινὰ σαφῆ συνάγεται. Ἄλλως δ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀποθρασθέντος ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου, τὸν ὀρισμὸν τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα σχετικὰ τῇ ἐπιγραφῇ ὀρθῶς ἐπραγματεύθη αὐτὰ ὁ Μιχαὴλ Χατζηϊωάννου ἐν τῇ αὐτοῦ Ἀστυγραφίᾳ Θεσσαλονίκης ὅπου καὶ παραπέμπωμεν τὸν περίεργον νὰ γνωρίσῃ ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν συγγραφήν ταύτην.

τε ἢ λαμβάνει καὶ νῦν τὸν κόπον (!) νὰ μάθῃ, νὰ ἐξετάσῃ τι ἦτο καὶ εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη, ἐγὼ, μὰ τὴν σὴν φιλότιτα, ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζω, ἐν δὲ μόνον ἐννοῶ καλῶς, ἐν καὶ μόνον ἀσφαλῶς αἰσθάνομαι, ὅτι ὁ κόσμος ἐδῶ θεωρεῖ τὰ τοιαῦτα ματαιοπονίαν καὶ τὶς οἶδεν ἂν ὅσοι ἀναγινώσκοντες ἢ μᾶλλον βλέποντες εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ τὰ περιοδικὰ διατριβάς μου ἀρχαιολογικὰς καὶ ἱστορικὰς μοὶ συχαίρουσιν, τὶς οἶδε, λέγω, ἂν μέσα τους δὲν με ἐλλεινολογοῦν! Πόσον διάφορος εἶναι ὁ λεγόμενος ἀμαθὴς λαός! τὸν ἠλεκτρίζεις, τὸν ἐνθουσιάζεις μὲ μίαν ἐκκλησίαν, μὲ ἓν ἁγίασμα! τὸν δυστυχή λαὸν ἀφήκαμεν ἡμεῖς, ἡμεῖς οἱ λογιώτατοι ἐπίτηδες ἀμαθῆ, ἡμεῖς οἱ σοφοὶ ἐπίτηδες ἄσοφον ὅπως ἐμπαίζομεν τὴν ἱεράν αὐτοῦ μανίαν, τὸν ἄθωον καὶ ἅγιον ἐνθουσιασμόν του... Τὶ νὰ σοὶ εἶπω περισσότερα, ἀφοῦ σὺ γνωρίζεις καλῆτερον (ἔτσι τὸ ἤθελε, μὲ ἡ, εἰς τὰς τελευταίας του ἡμέρας ὁ μακαρίτης ὁ Κεχαγιᾶς, καὶ ἔτσι τὸ γράφει τώρα καὶ ὁ Χατζιδάκης) ἐμοῦ ταῦτα πάντα; ἐννοεῖς...

¹ Ἄλλ' ἐπανεέλθω εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν μας (μας, διότι μόνον ἰδική μας εἶναι καὶ οὕτως ἐννοῶ νὰ τὴν ὀνομάζῃς καὶ σύ).

Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν διατρίψας καὶ τὸν χειμῶνα ἐν Θεσσαλονικῇ, ἐσκέφθην μετὰ τοῦ μακαρίτου Κεχαγιᾶ νὰ ἀσχοληθῶμεν συντόνως περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς πατρίδος μας· καὶ ἐκ παλαιότερων χρόνων, ἐνθυμῆσαι, ἔτρεφον τοιαύτην τινὰ ἐπιθυμίαν ἣν τότε ὑπεκέντουν αἱ συζητήσεις σου πρὸς τὸν μακαρίτην αἰτίνας πρώτην ἀφορμὴν καὶ ἀρχὴν κυρίαν εἶχον τὴν «ἀστυγραφίαν» τοῦ μακαρίτου Χατζῆ¹ καὶ τὰ «Μακεδονικὰ» τοῦ Δήμιτσα². Ἄλλὰ τότε μὲν ἐγὼ περιεσπώμην περὶ ἄλλους μελέτας φιλολογικωτέρας κατόπιν δὲ καὶ δὲν ἔμεινα ἐν Θεσσαλονικῇ εἰμὴ κατὰ βραχέα διαλείματα. Λοιπὸν πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐνόμισα ὅτι ἠδυνάμην νὰ χρησιμοποιήσω πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο τὴν ἐν Θεσσαλονικῇ διαμονήν· ἔτυχε καὶ ὁ Σύλλογος³ νὰ συγκροτήσῃ ἀρχαιολογικὴν ἐπιτροπὴν ἣς πλὴν ἡμῶν μετεῖχον ὁ Ζωγίδης καὶ ὁ Κουτζαμάνης (τοὺς ἐνθυμῆσαι)· περιττὸν νὰ σοὶ εἶπω ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὰ εἰωθότα, οὐδέποτε συνεκλήθη, οὐδέποτε εἰργάσθη.

Κατὰ πρότασίν μου, ἠρχίσασμεν ἐγὼ καὶ ὁ μακαρίτης μὴνὶ Ὀκτωβρίῳ 1888 τὴν συλλογὴν καὶ ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων. Μηνὶ Νοεμβρίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπῆλθεν εἰς τὸν φίλον μας ἡ ἀφινιδία αἰμορραγία καὶ ἔμεινα μόνος. Πᾶς ἄλλος ἴσως θὰ ἀπεκαρτέρει· ἐγὼ ἐξηκολούθησα καὶ ἐκ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἐκ τῆς μανίας ἣν γινώσκεις ὅτι ἔχω ἔμφυτον πρὸς τοιαύτας ζητήσεις. Ἐπὶ ἐννέα ὄλους μῆνας ἡσχολήθην περὶ τὸ ἐπίπινον

¹ Πρόκειται γιὰ τὸν ΧατζηΓιῶάννου τὸν γνωστὸν συγγραφέα τῆς «Ἀστυγραφίας τῆς Θεσσαλονίκης».

² Πρόκειται γιὰ τὸν συγγραφέα πολλῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἔργων Μαργαρίτη Δήμιτσα.

³ Πρόκειται γιὰ τὸν Φιλεκαπαιδευτικὸν Σύλλογον Θεσσαλονίκης.

ἔργον, σύντροφον ἔχον εἰς τὰς ἐπισκέψεις τῶν Τζαμίων καὶ Τουρκικῶν οἰκιῶν τὸν καθηγητὴν τῆς Τουρκικῆς Χασὰν ἐφέντην ὅστις μοὶ ἀπέβη χρησιμώτατος. Συγχρόνως ἀγοράσας καὶ πάντα τὰ ξένα βιβλία περὶ Θεσσαλονικῆς ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ (ὑπερπεντήκοντα, φίλε μου) ἤρχισα τὴν κατάταξιν τῆς συλλογῆς ἣν διέκοψα ἀποσταλεῖς τὸν Αὐγουστον εἰς Σέρρας (καὶ ἐκεῖ, σημείωσαι, τὰ ἴδια ἔκαμα καὶ ἔχω ἔτοιμον ἔργον περὶ Σερρῶν). Ἐφέτος διαμείνας πάλιν ἐνταῦθα συνεπλήρωσα, ἐπηνόρθωσα, προσέθηκα καὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἔχῃς ὀγκῶδες τεῦχος τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκδεδομένων μὲν ὑπ' ἐμοῦ κάλλιον 50, ἀνεκδότων δὲ 150. Δὲν θέλω νὰ σοὶ στερήσω σήμερον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μάθῃς ὅτι ἀνεκάλυψα (καὶ εἶναι ἡ εὐτυχεστάτη μου ἀνακάλυψις εἰς τὸν βίον μου) τὴν χρονολογίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἣν μάτην τόσοι ἐζήτησαν νὰ ὀρίσωσι κατ' εἰκασίαν καὶ κατὰ παράδοσιν! ἀπορῶ πῶς διέφυγεν αὐτοὺς ἐπιγραφή τοῦ θόλου (εἰς ὃν ἐγὼ ἀνέβην διὰ τοῦ παλαιοῦ κωδωνοστασίου ἢ μᾶλλον σημαντροστασίου), ἀναφέρουσα ἔτος τὸ 567 (εἰς μηδένα μὴ εἶπῃς τι περὶ αὐτοῦ πρὶν ἐκδοθῆ τὸ ἔργον μου εἶσαι ὁ πρῶτος ὅστις τὸ μανθάνεις· θὰ γελᾷς ἂν σοὶ εἶπω ὅτι καὶ εἰς τὸν Χασὰν ἐφέντην ἐρωτῶντά με τι ἀναγινώσκω, ἀπήντησα: τὸ «Κύριε ἐλέησον!»). Ἡ πορκαῖα¹ στερήσασα τὴν πατρίδα μ α ς (μ α ς) τόσα ἱστορικὰ ἢ μᾶλλον πάντα τὰ ἱστορικὰ κειμήλιά της ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ ἔλθωσι καὶ νέα τινὰ εἰς φῶς ὧν καὶ τὸ παρεκκλήσιον ἢ μᾶλλον τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἁγίας Σοφίας (ἐν ὀπισθεν τοῦ Ἁγίου Βήματος πλησίον τῆς κολόνας ἦν θὰ ἐνθυμῆσαι καὶ ἕτερον ἀντικρὸν τοῦ Πρασακάκη, εἰς τὰς δύο κολόνας τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ θύρας, ἔνθα κατόκει ὁ Χότζας) καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Γρηγορίου ἐπὶ τοῦ μναρῆ ἦν ἀνέγνω, ὡς γράφεις, ἐν τῇ Ἐστία. Διήλθον ἐπιστατικῶς τὰ ἐν τῷ γράμματι σου· ἀλλὰ, ἀδελφέ, ὁ Φιλόθεος πατριάρχης, ὁ βιογράφος τοῦ Παλαμᾶ, λέγει μόνον ὅτι «ὁ τάφος τοῦ Παλαμᾶ ἦτο εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ναοῦ», δὲν πιστεύω δὲ ὅτι ἐννοεῖ τὸν νάρθηκα, ἀφοῦ καὶ εἰς τὴν νέαν μας μητρόπολιν τὸν εἶχομεν εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ἁγίου Βήματος· ἦτο δυνατόν τὸ τίμιον λείψανον τοῦ μητροπολίτου νὰ ἔκειτο ἔξω εἰς τὸν νάρθηκα; ἔπειτα δέ, δὲν πιστεύω ὅτι τὸ τίμιον λείψανον τοῦ μητροπολίτου παρεχωρήθη ἡμῖν μόνον πρὸ 200 ἐτῶν, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ τὴν δευτέραν τῆς ἁγίας Σοφίας μεταβολὴν εἰς τζαμίον ἦτο μετὰ τὸ 1525· μὴ λησμόνει δὲ ὅτι ἡ νέα μας μητρόπολις ἢ καῖσα, δὲν ἦτο ἡ πρώτη ἐκεῖ ἀλλὰ μεταγενεστέρα (1697). Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα πάντα ἄσχετος εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ μναρῆ πλάξ Γρηγορίου Κούταλη, τῶς ἀγνώστου.

Τὸν χειμῶνα καὶ ἐγὼν παρεκλήθην νὰ ἀναγνώσω τι εἰς τὸν Σύλλογον· ἐξέλεξα θέμα τὸ περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως μ α ς (μ α ς), διότι περὶ αὐτοῦ οὐδὲν βιβλίον ὑπάρχει συστηματικόν· ἄλλως δέ, τόσα νέα εὔρον κατὰ τὰς ἐπανελημμένας ἐπισκέψεις μου, καὶ μνημεῖα καὶ ἐπιγραφάς, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται ὅλος νέον ἔργον· λοιπὸν ἐπραγματεύθην περὶ 55 τζαμίων καὶ ἐκκλησιῶν

¹ Ἐννοεῖ τὴν πορκαῖαν τοῦ ἔτους 1890 ποὺ ἐπροξένησε μεγάλες ζημίας στὴν Θεσσαλονικίη.

κατὰ τρόπον ὅστις τόσον συνεκίνησε τὸ πολυπληθὲς ἀκροατήριον (ἐσνάφια καὶ παπάδες), οἱ λογάδες (!) μας, οἱ προύχοντες! οἱ ἄρχοντες εἶχον σπουδαιότερα καθήκοντα, τὴν ἐπιψήφισιν, λέγει, τοῦ κανονισμοῦ, λέγει! ὥστε μοὶ ἐγένετο ἢ παράκλησις νὰ παραχωρήσω τὸν λόγον εἰς τὸν Σύλλογον πρὸς ἐκτύπωσιν καὶ τὸ ἔκαμα! ἐπισυνημμένας ἔχει δύο ἀγγελίας καὶ φρόντισον ὅσον δύνασαι.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τινὲς ἀναφέρονται εἰς τὰ τεῖχη, ἄλλαι εἶναι ψηφίσματα καὶ κατάλογοι ἐφήβων καὶ αἱ πλεῖσται ἐπιτύμβια μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται δύο ἔμμετρα ἐπιγράμματα, πᾶσαι δὲ τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων, οὐδεμία Μακεδονική. Καὶ ἐνταῦθα ἀναμνησκόμεαι τῶν κατὰ Θέρμην καὶ Θεσσαλονίκην περιεσχηνεύτων ζητημάτων· τί τὰ θέλεις, Κωστῆ; ὁ Δήμητσας ἐννοεῖται ὅτι οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον πείθει μὲ τοὺς Σέδες του ὡς καὶ ὁ Χρυσοχόος, ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης, ἢ μᾶλλον οἱ μακαρίται, δὲν θέλει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ μὲ πείσῃ· ἴδωμεν ἐὰν ἡμεῖς οἱ ζῶντες (τὸ ζὼν τ ε) θὰ ἐπιτύχωμέν τι περισσότερον ἔχω καὶ ἐγὼ μίαν γνώμην ἀλλὰ χρειάζομαι καὶ τόπον καὶ χρόνον πολὺν πρὸς ἀνάπτωξιν· ἐὰν ἦσο ἐδῶ, τί καλά!

Αἱ λοιπαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐκκλησιαστικαὶ! ἐν μᾶ ἀυτῶν ἀρκετὰ παλαιᾶ ὁ Ἰησοῦς δὲν λέγεται «μονογενὴς υἱὸς» ἀλλὰ «μονόγονος» (σημειώσαι το!), ἐν ἑτέρᾳ μνημονεύεται ἱερὸν «τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου». Ἰκανὰς ἔχω καὶ ἐπιτύμβιας Βυζαντινὰς (καλὰ ἀπέδειξεν ὁ Οἰκονομίδης ὅτι τὸ «Βυζαντινός» τοῦ Κόντου εἶναι ψευδές).

Πλὴν τῶν καθαρῶς ἐπιγραφικῶν ἡσχολήθην καὶ περὶ τοπογραφικὰ τινὰ ὁ Ἅγιος Γεώργιος μὲ ἐφάνη ὡς παλαιὸς πύργος· καὶ ἐνθυμῆσαι ὅτι ἐκεῖ (πρὸ τῆς οἰκίας τῆς Πετρακούδας) εἶναι ἡ πρώτη γραμμὴ τοῦ τείχους. Ἦτοιμαζόμεν νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν Καμάραν ὅτε προλαβὼν με ὁ Δανὸς Κίτς ἐξέδωκε τὸ ὠραιότατον ἔργον του περὶ τῆς Καμάρας μὲ πίνακας καὶ φωτογραφίας, ἀποδεικνύων αὐτὴν ὡς καμάραν θριαμβευτικὴν τοῦ Γαλερίου δὲν ἐμνημόνευσεν ὁμως (καὶ δι' αὐτὸ τῷ ἔγραψα ἐπιστολὴν πικρὰν) καὶ τοῦ μακαρίτου Χατζῆ Ἰωάννου ὅστις πρῶτος ἐν τῇ ἀστυγραφίᾳ του ἐξήνεγκεν, ἐννοεῖται ἀνευ ἀποδείξεως, τὴν γνώμην ταύτην.

Ἄλλὰ ὅπως ἤρχισα, θὰ χρειασθῶ τόπια ὅλα χαρτί μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ ταῦτα· τὸ καλῆτερον, ὅπως εἶπον, ἦτο νὰ ἔλθῃς ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας· διότι ἔχομεν καὶ τόσα ἄλλα νὰ εἴπωμεν νεολογικώτερα! καὶ νὰ διέλθωμεν πάλιν τὸν Ἡρόδοτον τὸν παποῦν, νὰ γελάσωμεν μὲ τὰς χαριτολογίας τοῦ Λουκιανοῦ καὶ Ἀριστοφάνους, νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὀλίγα Σαλονικιά, τόσον πολυτιμότερα ὅσον σπανιότερα ἀποβαίνοντα καθ' ἐκάστην· ποῦ εἶναι τὰ βόδια καὶ τὰ ἀλόγατα, μόνος ἔμεινεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ναύαγιον παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' ὄχι πλέον μὲ τὸ χέλι του ἀλλὰ μὲ τὴν ἔρχεulun γυναικα του ἐπεθύμησα νὰ ὑπάγωμεν καὶ εἰς τὸν λουτρὸν μὲ τὸν Ἀτικίς ἀνὰ χεῖρας καὶ ἔπειτα νὰ καθήσωμεν εἰς τὸν ἱστορικὸν σοφᾶν σου, τὸν ἀντικρὸ τοῦ παρθηναγωγείου (κρῖμα ὅτι δὲν εἶναι καὶ ἐξετάσεις!), νὰ πάρωμεν τὸ ὠραῖον γλυκὸ καὶ τὸν νόστιμον καφὲν καὶ νὰ φλυαρήσωμεν...νὰ φλυαρήσω-

μεν ἕως ὅτου ἀφοῦ κουρασθῶμεν καὶ ἐνδοθῆς καὶ σὺ (εἰς τὰ ἄδυνα τοῦ οἴκου, ἐκεῖ εἰς ἐν καμαράκι πρὸς τὴν σκάλαν ὅπου εἶναι ἀκόμη τὸ παλαιὸν κιονίδιον¹ τὸ βλέπω ὁσάκις ἂν διέλθω) ἀποφασίσωμεν νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸν Ὀλυμπον² καί...καί... Ὠραῖα, εὐτυχησμένα χρόνια ἐκεῖνα! πότε παρήλθον; πότε ἔφυγον! Ἄρκετὴ εἶναι ἡ σημερινὴ λίμα μου· εἶχον ἀνάγκην νὰ ξεσκάσω καὶ ἐγὼ καὶ νὰ εὐχαριστηθῆς καὶ σὺ! Περὶ κοινοτικῶν, σχολειακῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἀθλίων καὶ τρισαθλίων, δὲν σοὶ ἔκαμα λόγον καὶ δὲν θὰ σοὶ κάμω ποτέ, ὅπως μὴ μολύνω τὸ ἱερὸν γράμμα, ἱερὸν ὡς ἀναφερόμενον εἰς ἱερὰ πράγματα. Διότι δὲν δύνασαι νὰ φαντασθῆς, Κωστῆ³, πόσον ἠγάπησα τὴν Θεσσαλονικὴν ἀφότου καὶ τὴν ἐγνώρισα. Καὶ ὀφείλω τὴν ἀγάπην ταύτην καὶ εἰς σέ καὶ εἰς τοὺς μακαρίτας· καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἀκόμη ἔχω τὴν ἰδέαν περὶ ἀνεγέρσεως ἐπιμνημοσύνου τινὸς λίθου εἰς τοὺς τάφους τοῦ Κεχαγιᾶ καὶ τοῦ Χατζῆ, τῶν προκατόχων μας· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ θὰ κάμῃ καὶ ἄλλος τις εἰς ἡμᾶς, ὅταν πορευθῶμεν καὶ ἡμεῖς; ἐλπίζεις νὰ εὐρεθῇ πέμπτος;

Ἐφέτος ἀγνοῦ ἀκόμη ἂν θὰ ὑπάγω πού ἢ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπως ἀποπερατώσω τοῦ Αἰσχύλου τὴν ἔκδοσιν ἣν πρὸ τριῶν ἐτῶν ἤρχισα. Ἄμ, ἔχομεν καὶ τέτοια.

Περὶ τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας
Σοφίας καὶ ἔγραψα εἰς τὴν «Ἐστίαν»
καὶ πάλιν θὰ γράψω.

Σὲ ἀσπάζομαι μετὰ πόθου

Π. Ν. Παπαγεωργίου

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

¹ Ἡ οἰκία Κοντορρέπα, Σωκράτους 20, κατεδαφίσθη ἀργότερα, τὸ δὲ «κιονίδιον» τῆς ἐπιστολῆς μετεφέρθη καὶ φυλάσσεται στὴν οἰκία τοῦ δικηγόρου κ. Κ. Γ. Κωνσταντινίδη, Πλάτωνος 33.

² Ἐννοεῖ τὸ καφενεῖον «Ὀλυμπος» ἐπὶ τῆς παραλίας, ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατεδαφίσθη.

³ Ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κοντορρέπα ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου ἐχάραξε τὴν κατωτέρω ἐπιγραφή:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΚΟΝΤΟΡΕΠΑ ΠΑΥΡΟΙ ΜΑΛ ΕΡΩΤΑ
ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΗΔ ΑΡΕΤΗΝ ΝΥΝ ΕΡΙΣΕΙΑΝ ΑΝ; ΑΙ! Π.Π.

